

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ЖИВОПИСА МАНАСТИРА ЈОШАНИЦЕ

Живопис манастира Јошанице код Светозарева, дуго је времена био покривен малтером из задње обнове цркве, почетком друге половине XIX века.¹ Прво пробно испитивање које је 1952. године предузела арх. В. Луковић, сарадница овог Завода, посведочило је постојање фресака.² Тада је откривен фрагмент фриза попрсја светитеља на северном зиду. Убрзо је откривен и портрет једне жене на западном зиду, световне личности, члана неке непознате властелинске породице. Ови пронађени фрагменти првобитног фрескосликарства датирани су у последње године XIV или прве године XV века.³ Постојање овог живописа и необична архитектура саме цркве условили су истражне радове на овом споменику које је предузео Завод за заштиту споменика културе у Крагујевцу 1968. године. Већ први истражни радови у овој години указали су на постојање већих површина сачуваног живописа. Сликарскоконзерваторска екипа Иванке Живковић, академског сликара из Београда, сараднице Крагујевачког завода, открила је знатан део фресака у доњим и горњим зонама унутрашњег дела цркве. Идуће, 1969. године, сликарскоконзерваторска екипа овог Завода, под руководством Радомана Гашића, сликара — конзерватора, завршила је коначно откривање јошаничког живописа. Том приликом ослобођене су кречног премаза фреске у горњим зонама наоса и у припрати. У куполи припрате указале се веће површине сачуваног живописа. Године 1970. иста екипа заврши-

ла је конзерваторску презентацију откривеног живописа у површини од око 90 м². са електричном расветом ентеријера.

Распоред сачуваног живописа на унутрашњим зидним површинама открива специфичну концепцију излагања иконографске садржине у једном омањем средњовековном храму. Ту се у горњим зонама наоса првенствено представљају сцене из Христовог живота које теку уобичајеним редоследом — са јужног преко западног, завршавајући се на северном зиду. У доњој зони истог дела црнве исликани су свети ратници. Међу њима је посебна представа св. Теодора Тирона и св. Теодара Стратилата, на јужном зиду, који су окренути један према другоме, са погледом на више према полукругу

1. Манастир Јошаница, три старозаветна про-
рока, у централном кубету, средина XV века
1. Monastère Jošanica, trois prophètes de l'Ancien
Testament dans la coupole principale, milieu
du XVème siècle

¹ Ј. Вујић, Путешествије по Србији, Будим 1828, 131; забележио је да су Турци у Јошаници „светитељем у цркви очи с нацаци поизбијали, из пиштоља у темпло светитеље пуцали, коле рупе од танета и дан данашњи видети се могу”. Тада живопис није био покривен кречним премазом и малтером. Види историју манастира Јошанице од П. Пајкића, стр. 117—118.

² В. Луковић, Конак и црква манастира Јошанице, Музеји бр. 7, Београд 1952, 156.

³ В. Ђурић, Моравско сликарство, Београд 1968, 16.

2. Манастир Јошаница, старозаветни пророк, у централном кубету, детаљ, средина XV века
2. Monastère Jošanica, prophète de l'Ancien Testament, dans la coupole centrale, détail, milieu du XVème siècle

3. Манастир Јошаница, старозаветни пророк, у централном кубету, средина XV века
3. Monastère Jošanica, prophète de l'Ancien Testament dans la Coupole Centrale, milieu du XVème siècle

небеске светлости, исликаном изнад њих. Овај тип представе поменуте двојице светитеља карактеристичан је за живопис у Грчкој, Македонији и Бугарској. У рашком и моравском сликарству неће се наћи слична представа. С правом се може одмах помишљати на зографа који је дошао с Југа кад се угледају овако насликани св. Теодор Тирон и св. Теодор Стратилат. Изнад стојећих ратника је фриз попрсја светих мученика. Скупчени олтарски простор испуњен је само неопходним „Поклоњењем Агнецу“ и Богородицом у полукалоти. Ту не постоји „Причешће апостола“. Карактеристична је и декорација у кубету. Испод стојећих фигура старозаветних пророка су попрсја пророка у медаљонима разнобојне лозе, међусобно повезаним. У припрати је ктиторска композиција са бројним портретима, у приземној зони. У горњим зонама су разне неидентификоване сцене. У кубету су проро-

ци и апостоли с Богородицом и дететом, а на пандантифима су представљени четири св. мелода „Песнотворца“.

Овако замишљени распоред фресака указивао би на време позног XIV и XV века и на туђе традиције у украшавању храмова. Документарна вредност живописа јошаничке припрате за изучавање иконографије фресака у припратама властелинских храмова тога доба од изузетног је значаја с обзиром да се код нас ретко где у властелинским црквама сачувао живопис у овој количини.

Распоред фресака је следећи:

ГЛАВНИ ДЕО ЦРКВЕ — НАОС

У олтарском простору, у врху калоте олтарске апсиде, насликана је Богородица „Виша од небеса“, у горњем кармин огртачу

и доњој црносивој хаљини. Христос дечак на грудима, у попрсју, је у окер хаљини са кармин линијама. У левој држи увијен бели свитак. Лево и десно од Богородице је по један анђео у царској одежди. Леви анђео има црвенуминиум одежду са окер лоросом, а десни је у црносивој са окер лоросом.

Испод Богородице је фриз орнаментике од мањих крстова на извесном растојању и то у разним бојама — црноокеркармин на белој позадини.

Испод овог фриза орнаментике је композиција Поклоњење Агнецу. Лево и десно од олтарског прозора су по три св. архијереја. Боље је очувана лева група, у којој је трећи св. Никола, коме је и црква посвећена. Сви имају архијерејске одежде с кр-

стовима у шахпољима. Десна тројица имају кармин (први), црне (други), кармин (трећи) крстове. Лева тројица имају црне (први), црне (други) и кармин крстове (трећи — св. Никола). Карактеристично је да сви имају ранобојне кићанке на епитархиљима. Исто тако од значаја је што архијереји не држе уобичајене свитке са исписаним текстовима, већ књиге, отворене, са текстовима који се сада врло тешко читају.

Испод самог олтарског прозора насликан је Агнец, коме се управо св. Оци клањају. На кармин покрову је нага фигура Христа дечака, дата у океру.

Орнаментика у соклу је у виду квадратних поља, белим тракама раздвојена. Поља су окер, кармин и црно.

4. Манастир Јошаница, попрсја праоца Адама и пророка Језекиља, у централном кубету, детаљ, средина XV века

4. Monastère Jošanica, buste de l'ancêtre d'Adam et prophète Ézéchiás dans la coupole centrale, détail, milieu du XVe siècle

5. Манастир Јошаница, попрсје пророка Језекиља, у централном кубету, детаљ, средина XV века
5. Monastère Jošanica, buste du prophète Ezéchias, dans la cupole centrale, détail, milieu du XVème siècle.

У десној ниши, јужној, одмах до олтарске апсиде у тзв. *ђаконикону* је већа фигура оштећеног ђакона(?), у окер белој одећи. На луку нише, према истоку, је стојећа фигура св. архијереја(?), а на луку према западу је фрагмент фигуре ђакона(?).

У овој ниши је једна мала дубља ниша, без фресака.

У левој, северној ниши, одмах до олтарске апсиде, у тзв. *проскомидији*, доле је ду-

бока ниша која се усеца косо у северни и источни зид. Ту је насликана Пиета. Преко ове фреске, првобитне, у XVIII веку, на новом фреско слоју, насликан је Христос у путиру (мања фигура) са текстом на левој страни удубљења. То је управо поменик, где су исписина имена јеромонаха Јошанице из XVIII века, тј. из прве половине овог столећа.

Изнад ове удубљене нише је фигура ђакона, у окер белој одећи, вероватно св. Стефана Првомученика. На луку, према истоку је стојећа фигура св. архијереја(?), с црним крстовима, а на луку нише, према западу, је фигура ђакана?, у сивоокер белој одећи.

Све фигуре у ђаконикону и проскомидији су већим делом оштећене и избледеле.

На своду изнад олтарског простора су биле две композиције. На страни према северу су фрагменти Вазнесења, а на страни према југу су остаци композиције Рођења Христовог. Сачуване су боје — окер, кармин, сивоцрно.

Испод греде, на северном зиду, у олтарском простору је композиција Оплакивање Христа. У средишту сцене је положено тело Христово у окер маслинастом тону, покривено око бедара белом простирком. Изнад њега су Богородица са алостом Јо-

6. Манастир Јошаница, Молитва у Гетсиманском врту, детаљ, средина XV века

6. Monastère Jošanica, Prière de Gethsémani détail, milieu du XVème siècle

ваном и женама, углавном обучене у кармин и црвене мафориуме. Ту су и фигуре у окер, зеленом и црном. Испод Оплакивања сачувана је глава једног монаха, вероватно Стлпника? (Овде се пиластер, источносеверни, удубљује наниже, према поду).

Испод греде, на јужном зиду, у олтарском простору, је мањи фрагмент фреске, а доле је горњи део тела с ликом неког архијереја.

На западној страни југоисточног пиластра код олтара је фрагмент фигуре Богородице из Благовести, само доњи део. Испод тога је избледело попрсје неког светитељамученика.

На западној страни североисточног пиластра код олтара, у врху је фигура арх. Гаврила из Благовести у горњој црносивој белој и миниум црвеној доњој хаљини, на кармин постаменту. Иза арх. Гаврила је окер маслинаст зид. Испод тога је тричетврт фигура неког светитеља(?) у кармин огртачу и црној доњој хаљини.

То је углавном живопис сачуван у олтарском простору. Живопис у централном кубету је више очуван.

У калоти централног кубета преостали су само фрагменти Божанске литургије. Виде се доњи делови тела анђела, махом иа југозападној страни. Велико попрсје Исуса Христа Пантократора у темену калоте је уништено. У тамбуру кубета су стојеће фигуре пророка. Они су насликани између прозора, по тројица. Од источног прозора, ка југу, је пророк кратке кестењасте браде, с кармин круном на глави, у белом огртачу, краткој зеленој хаљини и кармин доњој хаљини. У левој руци држи суд са две дршке (сл. 1). Десна страна тела му је оштећена. До њега је старозаветни пророк, дуге, беле, седе браде до појаса, са белим огртачем на коме су „пана литерата“ црном бојом исписана, кармин кратком и тамносивом дугачком доњом хаљином. У десној држи жезло (сл. 2). Трећи пророк је такође с дугом седом брадом, с белим огртачем, сличним оном који носи пророк до њега, с кратком зеленом и кармин дугачком доњом хаљином. У десној руци држи дугачак кармин рогстарозаветну трубу. Од јужног прозора, ка западу, први пророк је у виолет горњој и доњој сивој хаљини. У левој руци држи свитак. Десна му страна оштећена. Други пророк је у сивоокергорњој и виолетној доњој хаљини. У левој руци држи свитак. Трећи пророк је у горњој кармин и доњој окер хаљини. Лева му страна оштећена. У десној уздигнутој руци држи срп, пророк Захарија „срповидец“(?). Од запад-

7. Манастир Јошаница, Ругање Христу, средина XV века

7. Monastère Jošanica, Le Christ aux outrages milieu du XVème siècle

ног прозора, ка северу, први пророк је у сивоокер горњој и зеленој доњој хаљини. У левој руци држи свитак. Десна му страна оштећена. Лице добро очувано (сл. 3). Други пророк је у горњој виолетној и доњој црвеној хаљини. У левој руци држи књигу. Трећи пророк је у горњој црвеној и зеленој доњој хаљини. У левој руци држи свитак. Лице му добро очувано. Од северног прозора ка истоку, први пророк је у горњој сивосветлосивој и црносивој доњој хаљини. У левој руци држи свитак. Десна му страна оштећена. Лик такође нестао. Други пророк је у црвеној горњој, у зеленој краткој доњој хаљини и окер сивомаслинастим чакширама. У левој руци држи отворену књигу. Трећи пророк је у сивоцрној горњој и црвеној доњој хаљини. Леви део му оштећен. Лице такође уништено. Има 12 пророка.

Испод пророка, тј. испод прозора је фриз орнаментике од кругова, међусобно спојених, чији сегменти имају разнобојна поља на окер позадини: црна, зелена, црвена, кармин.

Испод фриза орнаментике су попрсја пророка у лозикармин, виолет, зелена, окер на црном позађу. Има 15 попрсја. Поједини

натписи крај пророка су очувани. Нпр. Адам, Језекиа, Манасија, Амон (сл. 4 и 5). Одеће су им у истом колориту као и код стојећих фигура пророка — кармин, црвена, зелена, црна, окер, сивоцрна. Плаве лазурне боје, уобичајене у колориту владарских задужбина, у јошаничком живопису нема.

Испод попрсја пророка у лози је фриз орнаментике од стилизоване палметеокер, зелене, кармин на белом позађу, издвојен кармин бордуром. Испод овог фриза орнаментике налазе се пандантифи. Сачуване су представе јеванђелиста: на североисточном пандантифу (јеванђелист Матеј с Прохором), на југоисточном пандантифу (јеванђелист Марко?). На југозападном и северозападном пандантифу остали су већ и мањи фрагменти фресака који потврђују да су и овде биле уобичајене представе јеванђелиста, тј. Јован и Лука. Између североисточног и југоисточног пандантифа је представа Убруса. Између југоисточног и југозападног је медаљон са попрсјем анђела са зеленом позадином. Између југозападног и северозападног пандантифа је медаљон с попрсјем анђела са окер позадином.

У јужном делу свода, испод поткуполног простора, као пандан своду изнад олтарског простора, називу се само фрагменти фреско слоја, али се из њих не може сазнати које су композиције овде биле насликане.

Јужна ниша централног брода сачувала је следеће:

На луку нише, у врху, су мали медаљони с попрсјима светих архијереја, у белој одећи с кармин крстовима по пет лево и десно, на црној позадини. Медаљони су разнобојни. На левој страни, од темена лука, према истоку, сачувана су четири медаљона. Медаљони су издвојени на темену лука кармин бордуром. Лева страна медаљона (од темена лука):

1. црвена позадина (избледела); 2. окер позадина; 3. зелена позадина; 4. црвена позадина;

На десној страни од темена лука су пет медаљона (петом је видљив само фрагмент окер позадине и део главе архијереја):

1. зелена позадина; 2. окер позадина; 3. црвена позадина (сада избледела); 4. зелена позадина; 5. окер позадина — само фрагментарно очуван.

Јужни зид средишњег дела цркве

Под луком, на јужном зиду средишњег дела наоса су две композиције издвојене кармин бордуром. Лева је Сретење, а десна Крштење.

Сретење. У левом делу сцене види се Јосиф и Марија. Јосиф има горњу зелену и доњу црвену хаљину. Богородица је у индијско црвеном мафориуму. Иза њих је зид сликане архитектуре у окер маслинастом тону са умбра линијама које означавају цртеж архитектуре. Из овог зида је окер сива архитектура која на врху, на средини, има украс у виду елиптичног тордираног додатка са шиљатим завршетком увис. У средишту сцене је зелени балдахин са четири стуба, од којих је најкраћи ослоњен на зид окерсиве архитектуре иза Јосифа и Марије. У десном делу сцене су Симеон у сивој одећи и пророчица Ана у кармин мафориуму. Иза њих је кармин завеса са сликане архитектуре.

Крштење. У средишту композиције је насликана река у којој стоји наг Христос. Лево од њега, нешто више, је фигура св. Јована Крститеља у зелено сивом кожуху и кармин огртачу око струка. У позадини је сивокармин пејсаж, степеничасто наглашен. Десно од Христа су три фигуре анђела. Први, има кармин горњу и доњу црвену хаљину; други је у зеленој одећи, а трећем се види само глава. Иза анђела је окер пејсаж. Позадина тамно црна.

Испод ових композиција је фриз орнаментике палмете који иде око целог зида, унутар цркве.

Испод овог фриза с орнаментиком су две композиције — Молитва у Гетсиманском врту и Издајство Јудино.

Молитва у Гетсиманском врту (сл. 6) је према истоку. У горњем левом делу композиције је Христос у црносивој одећи окренут ка истоку, у клечећем, молитвеном ставу, под руком Господњем, која провирује из зрака. Христос је у окер пејсажу, са зеленим дрветом, широке крошње. Испод Христа су уснули апостоли. У предњем плану су три апостола, од којих један лежи, у горњој кармин и црвеносветлој доњој хаљини. Леви, седећи апостол, Петар, има окер сиво горњу и црвену доњу хаљину. Десни, има зелену горњу и црвену доњу хаљину. Између ове двојице виде се друга два апостола. Леви има окер горњу и зелену доњу. Десни има горњу црвенукармин хаљину (само се она види). Иза апостола Петра, лево, види се лик апостола у сиво горњој хаљини (само детаљ). Десно је лик другог апостола у зеленој хаљини (само детаљ).

Ликови апостола из овог дела Молитве у Гетсиманији су се најбоље очували на целом јужном зиду. Они су сликани једноставно: на јасно зеленој маслинастој осно-

ви инкарната набацују се окер намази који означавају осветљене партије лица, а преко свега тог означава се умбром цртеж лица. Главе су здепасте, примитивног изгледа. Карактеристичан је начин моделације руку. Оне имају кратке надланице и дугачке прсте. Колорит је драматично конципиран. Цртеж, тврд и сув, нарушава често колористичку динамичност. Утисак је у основи експресионистички. То је дело солидног занатлије са знатним иконописачким искуством.

Десна половина Молитве у Гетсиманском врту је оштећена и изгледала. *Издајство Јудино* је према западу. Очуван је десни део композиције. У позадини је окер маслинасто сива архитектура са белим линијама које управо означавају и цртеж архитектуре. Ту се сасвим десно виде две стојеће фигуре. Предња има горњу црну и доњу зелену хаљину и окер ципеле. Она држи велики кармин свећњак. То је голобрад младић. Иза њега је фигура проседе дуже браде у сивој горњој хаљини са кармин оковратником и доњој кармин хаљини. Лево од ових двеју фигура је група људи с војницима. У предњем плану је фигура у краткој виолетној хаљини са црносивом марамаом око главе, и у сивим чакширама. Бела постава горње виолетне хаљине види се између ногу исте фигуре. Иза ове је фигура у светловиолетном са црним оковратником и кармин марамаом око главе. Остале две фигуре имају светловиолетну и кармин мараму. Војник, који држи уздигнуту батину, има црносиви шлем, окер оклоп са црносивим оковима.

Испод ових двеју композиција је фриз попрсја светитеља. Лево од прозора је једно попрсје, изгледало. Има сиву горњу и кармин доњу хаљину. Десно од прозора су два попрсја, од којих је боље очувано оно до пиластра. Светитељ је у зеленој горњој и црвеној доњој хаљини.

У најнижој зони, испод фриза с попрсјима светитеља, биле су насликане четири фигуре светих ратника, од којих се нешто боље сачувала два ратника—св. Теодор Тирон и св. Теодор Стратилат. Леви има кармин огртач, окер оклоп, са сивим оковима, црну кратку хаљину и црвене чакшире. Десни има зеленосиви огртач, кармин оклоп са светлосивим оковима, црне чакшире и кратку кармин доњу хаљину.

Северни зид средишњег дела цркве

Горњи полулучни зид под северним средишњим луком је без живописа. Назиру се само фрагменти фреско слоја. Друга зона

се сачувала нешто боље. Ту су две композиције. Лево је Ругање Христу а десно Пењање на крст.

Ругање Христу (сл. 7) — у средишту сцене је Христос у окер хаљини. Лево од њега је војник у горњој кармин и доњој црвеној хаљини. На глави му је кармин шлем који се у врху завршава с волутом. До њега је фигура у кармин горњој и зеленој доњој хаљини. Десно од Христа је фигура у црвеноокер горњој и црносивој доњој хаљини. Десно од ове је личност у зеленој горњој и кармин доњој хаљини. До ове је фигура у зеленој горњој и окер доњој. То је голобради свирач. На грудима држи окер бубањ. Између задње двојице провирује личност, голобрада, у кармин одећи. У позадини је архитектура окермаслинаста са белим линијама које означавају њен цртеж.

Пењање на крст — у средишту сцене је крст, окер. Леви део је доста уништен. Види се Христов нимб и доњи део око бедара белим застором покривен. Сасвим у левом углу добро су очувани ликови појединих људи. Десно од крста, у предњем плану, су две фигуре. Лева је у зеленој горњој и кармин доњој хаљини, а десна је у окер маслинастој горњој и кармин доњој хаљини. Иза њих су фигуре с марамама око главе црвена кармин и црвена виолет. У позадини, иза фигура је окер маслинасти пејсаж. Испод ових композиција је фриз с попрсјима светитеља. Сачувано је седам попрсја. Са запада на исток иду следећа попрсја:

1. попрсје светитеља у кармин огртачу и сиводоњој хаљини са окер оковратником, младелик, голобрад;
2. попрсје светитеља у зеленој горњој и доњој окер хаљини са кратком брадом;
3. попрсје светитеља у црној горњој и виолетној доњој хаљини, с кратком брадом, оштећен;
- 4, 5. и 6. је оштећено;
7. попрсје светитеља у кармин огртачу (оштећен).

Сва су попрсја дата на црној позадини, данас изгледалој. Од доње и горње зоне издвојени су кармин бордуром.

У најнижој зони, испод фриза с попрсјима светитеља, су свети ратници. Од њих се очувала само двојица, према западу. Први, до западног пиластра, имао је црни шлем на глави, окер оклоп са црносивим оковима, кармин огртач, црну кратку кошуљу са рукавима. У левој руци држи велики лук. Другоме се види само окер оклоп са црносивим оковима. Виде се фрагменти фресака дуж целе доње зоне где су некад били ратници.

8. Манастир Јошаница, поглед на западну страну купета у припрати

9. Monastère Jošanica, Vue sur le côté ouest de la coupole dans le narthex

Западни пиластри на северном и јужном зиду

На источној страни југозападног пиластра, у доњој зони, је један млад св. ратник, у кармин огртачу, црној краткој хаљини, окер оклопу са сивим оковима. Има црвеновиолет чакшире. Кармин огртач има црвеносветлу поставу. У десној руци држи копље, а лева му под огртачем. Изнад њега је попрсје светитеља, проседе косе и браде, ћелав са зеленим огртачем и црвеном

доњом хаљином. У десној руци држи крст, лева му се не види.

Изнад овог попрсја је детаљ композиције Христа воде код Ане и Кајафе. Види се како један војник води Христа (Христ и војник, иза Христа). Христос је у горњој кармин и доњој окер хаљини. Иза њега је војник са тамно сивим шлемом који има шиљак на врху. Он је у окер оклопу, у краткој зеленој хаљини и окер чакширама. У позадини је архитектура, окер са умбра цртежом.

9. Манастир Јошаница, натпис на свитку старозаветног пророка, у кубету припрате, средином XV века
9. Monastère Jošanica, inscription sur rôle du prophète de l'Ancien Testament, dans la coupole du narthex, milieu du XVème siècle

10. Манастир Јошаница, натпис на свитку старозаветног пророка, у кубету припрате, средина XV века
10. Monastère Jošanica, inscription sur le rôle du prophète de l'Ancien Testament, dans la coupole du narthex, milieu du XVème siècle

На северној страни југозападног пиластра, у доњој зони је један св. ратник, у сивом оргтачу, црној краткој хаљини, окер оклопу са сивим оковима. Има црвеновиолет чакшире(?). На пасу, испод груди, медаљон сив са људским ликом. У десној држи копље, а у левој велики белосиви штит.

Изнад св. ратника је попрсје светитеља, проседе косе и браде, с црвеносветлим огртачем и црносивом доњом хаљином. Светитељ у десној руци држи крст, док му је лева скривена. Избледелог лика.

Изнад попрсја светитеља је војник, као део композиције Христа одводе код Ане и Кајафе(?), у оквер оклопу са окерцрвеним

шлемом који се завршава перјем. У десној руци држи узде са свезаних Христових руку.

На западној страни југозападног пиластра сачувани су само незнатни фрагменти фреско слоја.

На источној страни северозападног пиластра, као и на осталим странама, преостали су само фрагменти фресака.

Живопис у западном простору средишњег дела храма је знатно настрадао, тако да на целом западном зиду и западним нишама северног и јужног зида постоје само мањи фрагменти фресака на основу којих се тешко може претпоставити њихова са-

држина. На западном зиду је свакако била композиција Успења Богородичног. У северној ниши, (до западног зида, сачувао се лепи лик једног светог ратника.

ПРИПРАТА

Живопис припрате најбоље се очувао у кубету (сл. 8). У калоти кубета је Богородица са Христом Емануилом, у медаљону. Богородица има кармин мафориум, а Христос црвену хаљину. Испод калоте су пророци, по три између прозора (стојеће фигуре), са отвореним свитцима у рукама, на којима су исписани текстови. Од посебног је значаја да су натписи са малим и великим јусовима, тј. бугарском рецензијом исписани (сл. 9 и 10). Први пророк (од истока ка југу) има кармин горњу и црну доњу хаљину; други — окер горњу и црвену доњу; трећи — кармин горњу и сивоцрну доњу; четврти — окер сиву горњу и кармин доњу; пети — маслинасту горњу и виолетну доњу; шести — окер горњу и црвену доњу; седми — кармин горњу и сиву доњу; осми — зелену горњу и кармин доњу; девети — кармин горњу и црну доњу;

десети — кармин хаљину; једанаести — окер сиву горњу и црно сиву доњу; и дванаести — кармин виолетну горњу и црносиву доњу хаљину.

Испод пророка насликано је 18 стојећих фигура апостола и других светитеља. Њих предводе апостол Петар и апостол Павле, представљени на источној страни кубета. Група са апостолом Павлом заузима југоисточни и југазападни део кубета, а група са апостолом Петром североисточни и северозападни део кубета. Група апостола Павла: 1. апостол Павле — у кармин одећи; 2. апостол у црносивој горњој и кармин доњој; 3. апостол у зеленој горњој и кармин доњој; 4. апостол у црносивој горњој и окер доњој; 5. апостол у кармин горњој и окер доњој; 6. апостол у окер горњој и зеленој доњој; 7. апостол у зеленој горњој и црносивој доњој; 8. светитељ(?) у окер белој хаљини; 9. светитељ у окер сивој горњој и кармин доњој (ова преовладава). Група апостола Петра: 1. апостол Петар у окер горњој са кармин линијама и сивој доњој хаљини (само се назире); 2. апостол Андреј у окер горњој и црно сивој доњој (само се назире); 3. св. Јован Богослов — у зелено белој горњој и сивој доњој; 4. апостол у окер

11. Манастир Јошаница, св. Косма(?-), „песно-творац“, на пандантифу кубета припрате, средина XV века

11. Monastère Jošanica, St. Cosme, Hagiopolite, (poète) sur le pendentif de la coupole du narthex, milieu du XVème siècle

12. Манастир Јошаница, монаси са анђелима (?), композиција на западном зиду припрате

12. Monastère Jošanica, les moines avec les anges (?), composition sur le mur ouest du narthex

белој горњој и црно сивој доњој; 5. апостол Симон у окер горњој и црносивој доњој; 6. св. Стефан Првомученик у окер горњој и црно сивој доњој (само се назире) — преовладава окер са белим; 7. старозаветни пророк у кармин огртачу и доњој окер белој хаљини; 8. светитељ(?) у кармин горњој и зеленој доњој (само се назире драперија од доње хаљине); и 9. светитељ(?) у окер хаљини.

Испод реда апостолских фигура су пандантифи с представама св. мелода „песнотворца“.

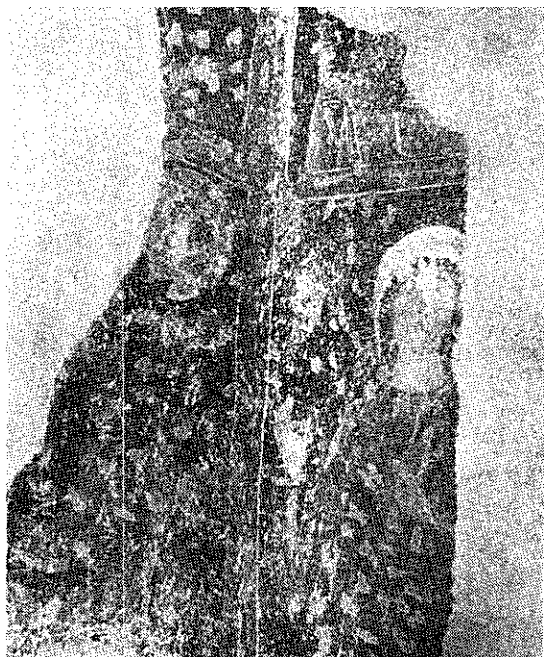
Северозападни пандантиф — седи монах с белом марамом на глави, с кармин набо-

рима, у кармин огртачу (кратак огртач иза леђа), у окер хаљини, с кармин наборима и белим осветљеним деловима. Иза монаха је муза у црно сивој хаљини (сл. 11).

Југозападни пандантиф — седи монах у зеленој монашкој ризи. Иза монаха је муза у црвеној хаљини. Иза њих сликана архитектура у црвеном, с кармин кровом.

Југоисточни пандантиф — седи монах у кармин виолетној монашкој ризи, с белим осветљеним деловима. Иза монаха је муза у црносивој хаљини.

Североисточни пандантиф — оштећен и без фресака.

13. Манастир Јошаница, портре кћери непознатог ктитора властелина на западном зиду припрате, средина XV века
13. Monastère Jošanica, portrait de la fille d'un fondateur, propriétaire terrien sur le mur ouest du rathex, milieu du XVème siècle

Између југозападног и југоисточног пандантифа је медаљон са анђелом у окер огртачу и црносивој хаљини.

На западној страни јужног лука под кубетом су представљене по две мање фигуре светитеља(?) знатно оштећене и избледеле.

На западном зиду припрате, у поткуполном простору, представљена је необична композиција, вероватно, из циклуса о монашком животу. У средишњем делу композиције насликана је архитектура у виду утврђења из чијих врата излази мноштво монаха који иду према тројици седећих анђела у десном делу композиције (сл. 12). У левом делу композиције насликана је једна стојећа фигура (световна?) коју воде према утврђењу три анђела. Иза седећих анђела у позадини је сликана архитектура у виду полукружног зида који при дну има степенице на кајима управо анђели седе.

Испод ове, а изнад улазних врата на западном зиду, била је нека дужа композиција чији се садржај тешко може разазнати. Распознаје се у десном делу, према северном зиду, фрагмент на коме је представљена смрт неке личности, над чијим одром је један архијереј.

Већ је у почетку речено да је живопис припрате од посебног значаја за проучавање система украшавања припрате по мањим властеоским задужбинама крадем XIV и током XV stoleћа. Изузетно се представља сама ктиторска композиција. Она је, изгледа била репрезентативно приказана на северном и јужном зиду, као и делом на западном зиду, лево од улазних врата, где се данас само боље сачувао лик женског члана ове породице (сл. 13) Остали портрети на јужном зиду се разговетно наслућују, али, нажалост, видљиви су само доњи делови портретисаних ктитора (цртеж 1). Ту се најпре уочавају две одрасле световне личности и једна дејча фигура између њих, вероватно њихов син. Десно, нешто више изнад њих, насликан је један свети ратник, голобрад, можда св. Ђорђе или св. Димитрије до самог западног зида). И светитељ и световне личности ктитори, окренуте су према источном делу зида где се јасно виде две фигуре, а трећа се само наслућује. Прва фигура, до источног зида припрате, представља св. архијереја, с дужом рачвастом брадом. Како је припрате горела бојени слој на лицу је сасвим у тамно црвеном океру тако да се не може поуздано утврдити о ком је св. архијереју реч. До њега је фигура једног монаха, с капуљачом преко главе, сликаног ен фасе али без ореола (сл. 14). Ни овде се не може са сигурношћу идентификовати име монаха. Да ли се ради о светитељу или можда о неком јошаничком монаху, с обзиром да се око главе представљеног не види ореол. Да је то монах ктитор морао би се приказати у сасвим другачијем ставу, тј. у истом ставу као што су и световне фигуре ктитора — окренуте према истоку, где је свети архијереј.⁴ Још већу потешкоћу у ту-

⁴ П. Пајкић, у елаборату за конзерваторско-реставраторске радове (в. документацију о Јошаници код Светозарева, у Републичком заводу за заштиту споменика културе — Београд) бележи да су овде св. Сава и св. Симеон Немања. То би се могло прихватити. Само би било нејасно зашто св. Симеон Немања није приказан као седи старац, већ као средовечан човек, с кестењастом брадом, с проседим власима, ту и тамо. Али и то би се могло оправдати с обзиром да је зограф туђинац. Идентификација св. архијереја и монаха још увек остаје отворено питање. Сликар Р. Гашић мисли да је код представљеног монаха ореол изгорео, тј. да се окер са нимба због пожара претворио у боју позадине. Ако би ово тумачење одговарало истини, онда би се мишљење П. Пајкића могло прихватити без резерви. У том случају изглед ктиторске композиције постаје још сложенији. Само се и овом приликом поставља питање — зашто ореол није нестао код св. архијереја?

Цртеж 1 Манастир Јошаница, изглед ктиторске композиције на јужном зиду припрате, цртеж Р. Гашића

dessin 1 Monastère Jošanica, L'aspect de la composition des fondateurs du monastère sur le mur sud du narthex, R. Gašića

мачењу ктиторске композиције представља и трећа фигура, која се једва распознаје. Да ли је ту био св. Никола, коме је иначе црква посвећена, или можда нека друга фигура, тешко је утврдити. Она се налази између монаха и ктитора властелина.

Посебну загонетку представља фигура младог светог ратника који одостраг приводи ктиторе(?). У свим досад познатим ктиторским композицијама светитељ коме је црква посвећена може ктиторе да приводи само Христу или Богородици, али он увек стоји испред ктитора, а не иза њих.

На западном зиду је лепо видљива фигура женског члана ктиторске породице (сл. 13). То је, вероватно, кћи ктитора. Да ли је до ње била друга кћи не може се утврдити, јер је фреско слој отпао. Десно, од улазних врата, биле су фигуре два светитеља — монаха.

На северном зиду данас су видљива само два женска портрета с плитким крунама на глави (цртеж 2). Леви, одмах до западног зида, представља по свој прилици млађу особу, јер је приказан нешто ниже. Ова два портрета, највероватније, представљају кћери неког владајућег властелина,

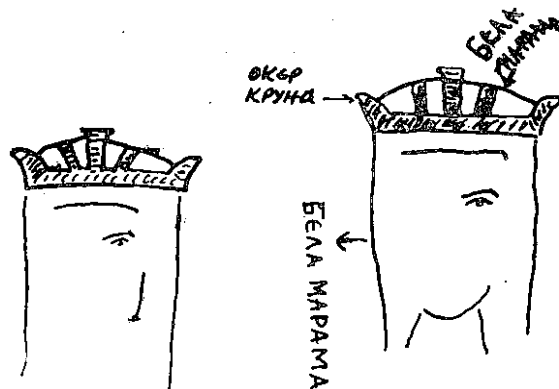
14. Манастир Јошаница, неидентификована фигура монаха из ктиторске композиције на јужном зиду припрате

14. Monastère Jošanica, figure non identifiée d'un moine se trouvant dans la composition des fondateurs, sur le mur sud du narthex, milieu du XVème siècle

јер је на истом зиду било насликано као и на јужном, можда, шест фигура. На средини зида очувао се само траг владарског одела, кармин одежде с бисерима. Ту је могао бити насликан владајући властелин, а можда и његова жена. Тешко је претпоставити да је овде могао бити портре кнеза Лазара с књегињом Милицом и кћерима и синовима, или пак деспота Ђурђа Бранковића с деспотицом Јерином, с њиховим двома кћерима и два сина, јер су круне владарских кћери у то доба знатно репрезентативније и веће.⁵ С обзиром да овакав изглед плитких круна на женским портретима не налазимо ни на једном досад познатом живопису, као и на одсуство портрета легитимног владара, изгледа, да би се с правом могло рећи да су ктиторска композиција на јужном и западном зиду и портрети жена на северном зиду одлучујући за правилно датирање јошаничких фресака. Сва је вероватноћа да су оне настале у доба после смрти деспота Стефана када је власт легитимног владара почела да опада. Мутне и несигурне прилике условиле су да се и ктиторске композиције, раније у строгом хијерархијском церемонијалу приказиване, уз присуство легитимног владара, измениле своју иконографску садржину. Сличан случај постоји само и на живопису манастира Велућа који је досад датовао у крај XIV века.⁶ И ту су портрети властелина ктитора у владарском оделу, с лоросом и акакијом, али без круне. Ту су и многи портрети мушких чланова властелинске породице. Из тих разлога можда би се било најближе истини ако би се и живопис Велућа датовао у време после смрти десиота Стефана.

Живопис Јошанице у целини представља се као посебна ликовна вредност, значајна за проучавање нашег старог сликарства. То је стваралаштво које по свом уметничком домету далеко заостаје иза дела наших домаћих великих мајстора, чија најрепрезентативнија остварења раскошно украшавају зидове појединих храмова у

Цртеж 2 Манастир Јошаница, изглед портрета властелинки на северном зиду припрате (Р. Николић)

dessin 2 Monastère Jošanica, aspect des portraits des propriétaires terriens, sur le mur nord du narthex, (R. Nikolić)

Србији. Јошаничке фреске довољно разговетно откривају туђе ликовне традиције за које би се можда с правом могло рећи да су најсродније онима које су неговане у северозападним деловима Грчке, Македонији и Бугарској. Карактеристична употреба малог и великог јуса у натписима (сл. 9 и 10) на фрескама указивале би свакако на то да се непознати јошанички зограф школовао у некој радионици где је негована бугарска редакција у писму. У крају где се искључиво развијала српска редакција, тј. у северним деловима Србије, исписивање натписа с малим и великим јусовима наговестило би позније време када слава „ресавског писанија“ бледи. Има ли се на уму и иконографија фресака припрате, ктиторска композиција и портрети кћери владајућег властелина, сва је вероватноћа да је јошанички живопис настао после смрти деспота Стефана (1428), можда средином XV столећа.

Ликовне вредности живописа Јошанице више су изражене у специфичном колористичком изразу, прожетом извесном робуственом динамиком, најчешће уочаваном код провинцијских мајстора. У контрастним тоновима у којима преовладава кармин, окер зелена и сива на црној позадини, ликовна целина овог живописа, знатно оштећена и избеледа, делује скромно. Поједине композиције и фигуре ратника, нешто боље очуване, потврђују ликовно јединство, остварено имагинацијом главног мајстора. Тешко би се овде могло рећи да је радило више зографа. Сликар јошаничких фресака је искусан занатлија који поуздано црта и моделује. Његов сликарски рукопис најјасније се може сагледати на ком

⁵ Облик њихових круна види се на Есфигменској повељи (в. В. Ђурић, Моравско сликарство, Београд 1968, т. XXV.) Деспотица Јерина и њена кћи Мара немају белу мараму преко главе.

⁶ В. Петковић — Ђ. Бошковић, Манастир Велуће, Старица, н. с. књ. III—IV, Београд 1952—1953, 45—59; С. Радојичић, Старо српско сликарство, Београд 1964; В. Ђурић, Моравско сликарство Београд 1968, 13—14.

позицији „Христова молитва у Гетсиманском врту“ (сл. 6). Његове кратке четвртасте главе с наглашеним подочњацима, оштрих, тврдих сенки, као да су портрети уморних жетелаца, у кратком предаху. Нека простодушност прожима његову слику. У сликању појединих ликова, особито код старозаветних пророка у кубету и светих ратника у приземној зони, он је постигао највише ликовне вредности. (сл. 2 и 5). Више је имао смисла за монументалне појединачне фигуре, а мање за композиције.

Живопис Јошанице открива се као значајно сведочанство стваралаштва једног путујућег зографа, кога су тадашње невољне прилике под Турцима нагнале да се отисне у туђину не би ли нашао повољније услове. Његове фреске би могле да потврде да је уметност путујућих зографа из туђине у средњовековној Србији, поготово током прве половине XV века, била готово редовно слабијег квалитета од дела бољих

домаћих мајстора. У поређењу са досад познатим моравским сликарима, Радославом, илуминатором четворојеванђеља из Даљше, и Теодором, зографом из Руденице, јошанички сликар се представља као зограф скромног ликовног образовања. Он је сродник зографа, који је, можда, у исто време, сликао фреске у манастиру Велућу, такође дошљака са стране у моравску Србију.⁷ И један и други нема оне поетичности што је моравске сликаре красила. Но, и поред тога, они су својим делом знатно допринели драгоценом богатству галерије сачуваног фреско сликарства XV столећа у Србији.

Радомир Николић

⁷ Фреске манастира Велућа још увек нису довољно проучене. Сва је вероватноћа да су и оне исликане после смрти деспота Стефана, и да је њихов зограф, као и јошанички дошао с Југа, из Грчке или Македоније. Обојица су по свој прилици пореклом Словени.

APPORT POUR L'ÉTUDE DE LA PEINTURE DU MONASTÈRE DE JOŠANICE

La peinture de l'église St. Nicolas, monastère de Jošanice, près de Svetozareva, a été découverte pour la première fois pendant les recherches entreprises en 1952 et fut datée alors de la fin du XIVème siècle. Pendant l'époque allant de 1968 jusqu'en 1970, la découverte de toutes les fresques fut enfin achevée définitivement et leur conservation fut accomplie.

Les fresques du monastère Jošanice furent faites par un zographe qui était venu de l'étranger. (Les inscriptions sur celles-ci sont écrites) en comptendu ou lettres (bulgares).

et appartiennent probablement à l'époque après la mort du despote Stefan, (1428). L'absence du portrait du souverain légitime est remplacée par une composition des fondateurs, inhabituelle, des couronnes basses sur des mouchoirs blancs sur la tête des femmes des propriétaires terriens — le système de décoration du narthex et de la coupole centrale dans le naos devraient fournir assez d'éléments sûrs pour une telle fixation de date.

Radomir Nikolić

